

- and Paradoxes. New York - Dt.: *Menschliche Kommunikation. Formen, Störungen, Paradoxien*. 4. Auflage, Birm/Stuttgart/Wien (1974)
- Weber, Max (1921): *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriß der Verstehenden Soziologie*. Zt. nach der 5. Auflage, Winckelmann, J, Tübingen (1972)
- Wunderlich, Dieter (Hg.) (1972): *Linguistische Pragmatik*. Frankfurt a.M.
- Wunderlich, Dieter (1976): *Studien zur Sprechaktheorie*. Frankfurt a.M.
- Żmudzki, Jerzy (1983): *Die Arrede und ihre Formen als Sprechakt eines bestimmten Typs*. In: Ziebart Horst (Hg.): *Germanistisches Jahrbuch DDR-VRP*, S.88-108
- (1999): *Über Heterogenität intertextueller Relationen*. In: Bilut-Humplewicz, Zofia (Hg.): *Zur Mehrdimensionalität des Textes. Repräsentationen, Kommunikationsbereiche, Handlungsfunktionen*. Rzeszów, S.247-259

Jerzy Kuczerki

Zjawiska rosyjskiej kultury społecznej okresu przedrewolucyjnego jako zagadnienie translatorskie (na przykładach wybranych utworów F. Dostojewskiego i L. Tolstoj)

Wyodrębnienie społecznej kategorii zjawisk kulturowych nie jest łatwe, ponieważ w gruncie rzeczy cała kultura ma charakter społeczny, wyraża się bowiem we wspólności norm i wzorów, ich uczeniu się i przekazywaniu. Dlatego kultura społeczna chętniej jest nazywana kulturą społeczną (łac. *societas* = społeczeństwo), aby w ten sposób podkreślić rolę społeczeństwa, które jako sieć wzajemnych powiązań i oddziaływań ludzi inspiruje całość kultury i dokonuje transmisji wzorów realizowanych we wszystkich dziedzinach kultury (Filipiak M., 1996).

Wydzielając osobną klasę zjawisk kulturowych pod wspólną nazwą „kultura societalna”, należy rozumieć ją jako kategorię swoiście społeczną. Najogólniej mówiąc, „charakteryzuje się ona tym, że regulujący wpływ kultury odnosi się w tym wypadku nie do żadnych innych substancji lub wartości, lecz do stosunków, ról i układów ludzi w ich wzajemnych powiązaniach” (Kłoskowska A., 1983). Jeszcze inaczej kulturę społeczną można określić następująco: „Jest to kultura społecznego współżycia ludzi między sobą i społecznych struktur normujących stosunki między grupami ludzi w procesach pracy, konsumpcji i zabawy” (Gołębiowski B., 1990).

W skład tak rozumianej kultury społecznej wchodziłoby nie tylko komunikowanie służące organizacji ludzkich stosunków (komunikowanie o charakterze administracyjnym, prawnym, edukacyjnym, poli-

wili przeważnie chorli przenieśieni do miasta wskutek urbanizacji w drugiej połowie XIX wieku).

Jak widzimy, przekład nabiera cech wystarczającej ekwiwalencji w stosunku do oryginału dzięki translatorskiemu przyrębowi bo znaczenie *szwartego stani* jako pojęcia rosyjskiej kultury społecznej zostało adekwatnie „rozszufowane” w przekładzie.

A teraz wróćmy do tematu prawosławia, aby zobaczyć, że komentarz translatorski jako częsty chwyt stosowany przez polskich tłumaczy nie zawsze umożliwia maksymalne przezwyłączenie nieprzekładalności natury społecznej:

„Два горшка цветов на окне, а в углу много икон – одна из них богородица, огромного размера и писанная, вероятно, еще задолго до раскола”.

„Na oknie stały dwie doniczki z kwiatami; w kącie wisiało wiele ikon – między nimi obraz Matki Boskiej, ogromny, ręcznie malowany, pochodzący zapewne jeszcze z czasów znacznej poprzedzających odszczerpień”^[4].

**stariowiencu (staroobrzędowcu) – część wierzących prawosławnych, którzy opuścili oficjalną Cerkiew protestując przeciwko reformom patriarchy Nikoła (1653-1656) (Przypis tłumacza).*

W dalszym usterze powa jest o zjawisku socjalnym w siedemnastowiecznej Rosji, które wfułnęło na rozwoj całego Kościoła Wschodniego jako instytucji społecznej. Oto jak określała „powoobrzędowa” cerkiew tych wużlawców, którzy sprzeciwiali się wrogowadzanym przez patriarchę Nikoła reformom:

„Раскол есть самовольное уклонение от единства богочтения и от православной церкви. Раскольник – тот, который чуждается единения с православною церковью и держится особенных толков и обрядов: раскольник иначе называется *отщепенец*, как отсеченный член от тела церкви Христовой” (ШПСС).

Raskolnicy byli okupnie prześladowani przez władze carskie, dlatego masowo uciekali i osiedlali się w głębi lasów, wubudowując swoje monasteru (tak zwane *skity*), troskliwe zachowując i przekazyjąc z pokolenia na pokolenie „staroobrzędowe” cerkiewne księgi i obrazy święte.

Zjawisko ikonografii rosyjskiej w sposób bezpośredni związane jest ze zjawiskiem odszczerpieństwa starowierców: właśnie staroob-

rzędowcu stytneli z tego, że byli mistrzami ręcznego malowania ikon. A kiedy w tekście mówią się, że obraz Matki Boskiej pochodził jeszcze z czasów znacznej poprzedzających odszczerpieńtwo starowierców, to niewątpliwie ma się na myśli aluzja autora do bardzo wysokiej wartości artystycznej tego obrazu.

Inaczej rzecz ujmując, informacja, że raskolnicy byli mistrzami malarstwa ikonowego, jest dla tekstu istotna, a w przyrębie tłumacza jej brak. Dlatego komentarz do przekładu przybliża polskiemu czytelnikowi zjawisko *raskolny*, lecz nie wużaśnia do końca aluzji Dostojewskiego odnośnie do zdolności ikonograficznych staroobrzędowców.

Warieta językowo-kulturowa w przekładzie nie została maksymalnie przezwyłączonea wskutek nieprzekładalności o naturze społeczno-histologicznej.

A teraz przeanalizujmy jeden uster z powieści Dostojewskiego *Zbrodnia i kara*:

„Опять пыль, кириня и известка, опять вонь из лавочек и распивочных, опять поминутно пьяные, *чухонцы-разносчики* и полуразвалившиеся извозчики”.

„Znowu kurz, segru i warpu, znowu fetor ze sklerików i szynków, znowu so kłok rjiacu, *Łobusze-przekupnie* i gucholny-dorożki”^[5].

W dalszym fragmencie interesuje nas wużażenie *чухонцы-разносчики*:

„Чухонцы, мн. В России до 1917г.: название эстонцев и финнов, населявших окрестности Петербурга” (БТСРЯ).

Szuchoncy byli specyficzna warstwą społeczną w Rosji przedrewolucyjnej: Estończyku i Finowie, którzy osiedlali się w okolicach Petersburga, byli znani przeważnie z handlarstwaalicznego. Nie wiadomo z jakiego powodu tłumacz wrogowadza do przekładu wużażenie *Łobusze-przekupnie*, przecież o Łobuszach w oryginalnie nie ma żadnej wzmianki. Inaczej mówiąc, tłumacz popełnił poważny bład: w konsultacji kulturowej powieści nie może być powu o handlowcach pochodzenia łobuskiego, ponieważ takowi nigdy masowo nie osiedlali się w okolicach Petersburga.

Możemy więc stwierdzić, że warieta językowo-kulturowa w dalszym wużradku nie została przezwyłączonea w przekładzie wskutek zarówno

niekompetencji polskiego tłumacza jak i obszerności znaczenia wyrażenia *чухонцы*.

Але zdarza się, że tłumacz lepiej sobie radzi z przekazem realiów związanych z rusyfikowanymi *счислыми*, o czym może świadczyć kolejny ustęp wzięty z powieści Lwa Tołstoja *Анна Каренина*:

„Вронский стоял в просторной и чистой, разгороженной надрвое чухонской избе”.

„Włoski kwateryował w obszernej, czystej, przegrozdzonej na dwie części *счисловых*” oście [6].

* *Счисловый* - fiński (Przypis tłumacza).

Як widziimy, w tym fragmencie tłumacz znajduje słuszny ekwiwalent dla przymiotnika *чухонский*, chociaż przypis mógłby być nieco obszerniejszy, ponieważ odbiorca przekładu może nie zrozumieć: skąd się wzięła fińska chata w Rosji?

W taki sposób bariery językowo-kulturowa została przezwyciężona, lecz nie w pełni wskutek zbyt małego przypisu.

Następny ustęp z *Анны Каренины* dotyczy sytuacji, kiedy pierze-kładalność o charakterze socjalnym zostaje maksymalnie przezwyciężona w przekładzie:

„В то время как старший брат женился, имея кучу долгов, на княжне Варваре Чарковой, дочери декабриста, безо всякого согласия, Алексей уступил старшему брату весь доход с имени отца, выговорив себе только двадцать пять тысяч в год”.

„W chwili małżeństwa starszego brata z księżniczką Warią Szyłkow, córka *декабриста**, która nie posiadała nic zgoda, Alexej ustąpił zadłużonemu po uszy bratu cały dochód z majątków ziemskich ojca, zastrzegłszy sobie załedwie 25000 rubli rocznie” [7].

* *Декабристы* – *szlachcocy rewolucjonisci dążący do obalenia ustroju absolutystryczno-pańszczyźnianego i wprowadzenia rządów konstytucyjnych. Po nieudanej zamachu stani 14 grudnia 1825 r. zostali skazani na śmierć lub zesłanie, a majątki ich skonfiskowano* (Przypis tłumacza).

W danym ustępie sern ‘имення декабристов были конфискованы’, ukługu jako element wiedzy przedniej czytelnika otugniadu, znalazł swoje adekwatne odzwierciedlenie w translatorским komentarzu. Poza tym znaczenie pojęcia *декабриста* tak ważne w historii Rosji, również zostało wyjaśnione odbiorcy przekładu. Stosując chwyt wprowadzenia elementu konotacji obcości (*декабриста* – od rosyjskiej nazwy grupia: *декабрь*) tłumacz egzotyzuje przekład, a

dodając komentarz przezwycięża bariery językowo-kulturową w naj-większym stopniu.

Następny fragment tekstowy z tegoż utworu Tołstoja bezpośrednio dotyczy ważnej instytucji społecznej w Rosji okresu przedrewolucyjnego:

„Алексей теперь здесь шесть месяцев, и он уж член, кажется, пяти или шести разных общественных учреждений – *попечительством*, судья, главный, присяжный, конской что-то”.

„Alexej wawі tutaj od półtoka i już jest członkiem pięciu czy sześciu różnych instytucji społecznych – *оріека**, sędzia, radca, przysięgły, coś od koni...” [8].

* *Оріека* – *instytucja zarządzająca majątkami osób niepełnoletnich, nieobecnych w kraju, ubezwłasnowolnionych itp. Była to instytucja stanowa, dobudująca wydziały szlachy, tworzono ориеки для каждого lub kilku помещиков. На сзеле іх стали помещикові маршалковіе шлахчу oraz 2-4 przedstawicieli шлахчу z wубори* (Przypis tłumacza).

W danym szuwku powieści tłumacz osiąga stopień zadowalającej ekwiwalencji i adekwatności pomiędzy otugniadem a przekładem dzięki obszernemu komentarzowi pozwalającemu przybliżyć polskiemu czytelnikowi istotę instytucji społecznej Rosji dziewiętnastowiecznej jakiej było *попечительство*. Jednak wprowadzone przez tłumacza wyrażenie *оріека społeczна* odwołująca współczesnemu rosyjskiemu wyrażeniu *социальное обеспечение* (WSPR) podczas gdy *попечительство* jest historyzmem.

To znaczu, że na poziomie stylistyki przezwyciężenie bariery językowo-kulturowej nie miało miejsca.

Ostatni fragment tekstowy naszego artykułu wzięty jest z innej powieści Lwa Tołstoja *Земля и вода*:

„Нехлюдов (...) отстоял эту заутреню, похристосовався с священником и мѣтушками и хотел уже идти спать, как услышал в коридоре сборы Матрёны Павловны (...) в церковь...”

„Niechludow (...) wzięł udział w tym nabożeństwie, *posładowi się z porem i z ciokami*, wurowjadując słowa wielkonośnie *ропитата** i schiał już іść spać, gdy usłyszal w korytarzu, że Matrona Pawłowna (...) wубідга się (...) do сerkwа” [9].

* *И отуг: *ропитатосоватъся*; *дамитт* *обусзаіет* *православнн*, *спрождаде* *сіе* *в швіеца* *вѣлканосне* *сдовомлі* *сіе* *тзукътоміе* *і* *мѣвилі*: „*Служитъ землѣмъшлвстал*”* (Przypis tłumacza).

Faktycznie rosyjski czasownik *похристосоваться* oznacza „у правослаивныхъ христиан: *троекратно поцеловаться в знак*

возражения с праздником Пасхи, приговаривая: Христос воскрес! – Восстину воскрес! (БТСРЯ).

Jak widzimy, parotykając socjalno-histeryczną przekładalność rosyjskiego zjawiska *христосование*, tłumacz Waśław Rogowicz częściowo przezwycięża barierę językowo-kulturową przy pomocy egzotycznego opisu tego obyczaju – *‘słowa wielkanocnego rowiania’*, wyjaśnionego dodatkowo w wyczerpującym przypisie.

Takim sposobem przekład staje się adekwatny i ekwiwalentny w stosunku do oryginału. Trzeba jednak zaznaczyć, że w przypisie brak informacji o drugiej części wielkanocnego powitania, a mianowicie: po replice *„Христус змартwychста!”* ma następować odpowiedź rozmówcy *„Заправде змартwychста!”*, której brak w translatorskim przypisie.

Podsumowując cały tok rozważań, z pewnością możemy stwierdzić, że przekaz niektórych nazw realiów rosyjskiej kultury społecznej zakresu przedrewolucyjnego na język polski stanowi problem dla polskich tłumaczy.

Związane to jest najczęściej z wielowarstwowością konsytuacyjną oryginału, spowodowaną goźbieżnością pomiędzy wiedzą, przednią odbiorcy oryginału a wiedzą przednią odbiorcy przekładu. Przy tym niezastąpioną strategią translatorką pozostaje wprowadzanie do przekładu elementu konotacji obcości (egzotyzmu czy egzotycznego opisu), uzupełnionego koniecznym komentarzem albo (w przypadku braku obcości na poziomie wyrazowym) zamieszczenie samego przypisu, wyjaśniającego sens zjawiska, opisanego w oryginalnie.

Jednocześnie pozostaje kwestią do dyskusji, czy zawsze w podanych przykładach komentarz tłumacza był konieczny – czy nie wystarczyłaby krótka perefraza w przekładzie? W końcu w oryginalnie realizuje się nie całe znaczenie wyrażenia, lecz tylko jakaś jego część. A lektura przypisu odrzuca czytelnika od tekstu.

W taki sposób należałoby podkreślić, iż model działań translator-skich, skierowanych na przezwyciężenie bariery językowo-kulturowej w warunkach *spolecznie uzasadnionej nieprzekładalności oryginału*, jest uzależniony między innymi od upodobań indywidualnych tłumacza, wybierającego właściwe rozwiązanie spośród kilku możliwych.

Bibliografia

I. Źródła literackie

- Достоевский Ф. М., *Братья Карамазовы*, Петрозаводск 1970.
 Достоевский Ф. М., *Преступление и наказание*, Л., 1989.
 Достоевский Ф., *Врасия Катамазов*, Wrocław 1995.
 Достоевский Ф., *Зbrodnia i кара*, Warszawa 1996.
 Толстой Л. Н., *Анна Каренина*, Л., 1969.
 Толстой Л. Н., *Воскресение*, М., 1966.
 Tolstoj L., *Anna Karenina*, Warszawa 1999.
 Tolstoj L., *Zmartwychwstanie*, Warszawa 1986.

II. Prace naukowe

- Fiłirniak M., *Sociologia kultury*, Lublin 1996.
 Gołębiowski V., *Kultura w ujęciu socjologicznym* // Krawczyk Z. (red.), *Sociologia polska*, Warszawa 1990.
 Kłosowska A., *Sociologia kultury*, Warszawa 1983.
 Lewicki R., *Konotacja obcości w przekładzie*, Lublin 1993.
 Lewicki R., *Obcość w odbiorze przekładu*, Lublin 2000.
 Tjppner A., *Aleritii, Ubersetzung und Kultur. Shekhovs Prosa zwischen Ryßland und Deutschland*, Frankfurt am Main 1997.

III. Słowniki

- БТСРЯ: *Большой толковый словарь русского языка*, М., 1998.
 ПЦСС: *Дьяченко Г., Полный церковно-славянский словарь*, М., 1993.
 WSPR: *Wielki słownik polsko-rosyjski*, Warszawa 1988.

Юрий Кучерский

Явления русской социальной культуры дореволюционного периода и стилистика их перевода (на материале польских переводов избранных произведений Ф. М. Достоевского и Л. Н. Толстого)

Резюме

На основе польских переводов избранных произведений Ф. М. Достоевского и Л. Н. Толстого в реферате рассматриваются явления социальной культуры дореволюционной России.

Перевод лексем, означающих данные явления, как можно заметить, нередко является проблематичным для польских переводчиков. При этом лишь использование приёма примечания помогает переводчикам преодолеть лингвокультурный барьер, возникающий при переводе влелдствие семантической и контекстуальной многообразности элементов оригинального текста, отражающих явления русской социальной культуры дореволюционного периода.

Юрий Кучерский

The reality of 19th-century Russian social culture and the peculiarities of its transfer into Polish. A study of Polish translations of Fyodor Dostoevsky's and Leo Tolstoy's selected works

Summary

On the basis of Polish translations of selected works of Fyodor Dostoevsky and Leo Tolstoy, the paper discusses a portion of social reality in 19th-century Russia. The pertinent names, it appears, often pose problems for Polish translators. A claim is made that it is only by using footnotes that a translator can overcome the linguistic-cultural translational barrier, which stems from the multi-layered semantics of the names in the language and social culture of 19th-century Russia.

Andrzej Materna

Ironie und Bewerten. Zur wertenden Potenz ironischer Äußerungen in der Sprache der Politik

Ironische Äußerungen zeichnen sich dadurch aus, dass keine direkte Entsprechung zwischen der syntaktischen und semantischen Struktur und der kommunikativen Äußerungsfunktion existiert – man kann also von einer Dissoziation zwischen der intendierten kommunikativen Funktion und der äußeren Form einer ironisch gemeinten Äußerung sprechen. Von den zwei konträren Modalitäten ist die eine – die kommunikative Funktion – durch Signale auffindbar. Die Ironiesignale lassen also den Hörer die Inkongruenz zwischen der expliziten Äußerung und der wirklichen Auffassung des Sprechers erkennen; das ist aber nur dann möglich, wenn der Hörer oder Leser Hintergrundwissen über den Sprecher, den Kontext der Äußerung und die Situation hat. Richtiges Erkennen der ironischen Botschaft bedarf nämlich vieler zusätzlicher Faktoren, die teils in der Sprechsituation, teils im sprachlichen Kontext, teils jedoch auch im Vorwissen der Beteiligten bereitgestellt werden müssen, um kommunikativ ihr Ziel zu erreichen. Das bedeutet, dass ironische Äußerungen das Handlungswissen des Hörers oder Lesers herausfordern und von ihm eine kognitive Verarbeitung verlangen. Diese kognitive Verarbeitung beruht darauf, dass der Leser oder Hörer die ironische Bedeutung aus der Diskrepanz zwischen wörtlicher Formulierung und tatsächlichem Verhalten konstruiert. Außerdem sind alle Signale der Ironie mehrdeutig und multifunktional, so dass außer